

УДК 94 (477.87): 94.439

С.В.Адамович

**УГОРСЬКИЙ ПАМ'ЯТНИК НА ВЕРЕЦЬКОМУ ПЕРЕВАЛІ – МІЖ
СИМВОЛОМ ДРУЖБИ І ЗНАКОМ ДОМІНУВАННЯ УГОРЦІВ НА
ЗАКАРПАТТІ**

У статті аналізуються історичні передумови та обставини будівництва і відкриття угорського пам'ятника на Верецькому перевалі на Закарпатті. Автор стверджує, що непослідовна політика українських органів влади щодо питання будівництва угорського пам'ятника призвела до ускладнення міжнаціональних відносин в регіоні.

Ключові слова: угорський автономний округ, громадські організації, угорці, карпатські січовики, соборність, незалежна Україна, національна меншина.

Процеси українського національно-державного відродження в кінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ століття на Закарпатті зіштовхнулися з опором консервативних партійно-радянських еліт. Компартійні лідери краю задля утримання влади і створення противаги українському національному відродженню стимулювали процеси виникнення політичного русинства на базі етнографічних особливостей місцевого населення. Суспільно-політична ситуація в регіоні ускладнювалася етнічним різноманіттям краю й активізацією радикальних угорських громадсько-політичних організацій.

Угорське питання в історії незалежної України отримало висвітлення в працях М.Вегеша М.Зана, М.Литвина, І.Попа, П-Р. Магочі, М.Товта. У свою чергу автор ставить завдання дослідити історичні передумови та обставини встановлення пам'ятника угорцями на Верецькому перевалі і його символічне значення для подальшого існування двох дружніх народів.

Відзначимо, що опираючись на підтримку місцевих органів влади і допомогу ззовні, політичні русини і радикальні громадсько-політичні організації національних меншин краю в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття розгорнули боротьбу за досягнення автономного статусу для Закарпаття й утворення угорського автономного округу.

У цей час з'являється ряд громадських організацій угорців Закарпаття: Товариство угорської культури Закарпаття (далі – ТУКЗ), Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, Закарпатське угорське педагогічне товариство, Товариство угорських художників Закарпаття ім. І.Ревеса, Товариство угорських скаутів та інші [1, с.240]. Водночас мали місце факти, коли лідери ТУКЗ заявляли, що після організаційного зміцнення товариства одним з перших може бути прохання про автономію [2, с.227].

У документах обкому Компартії України в цей період вказувалось, що Товариство угорської культури використовувало тактику випереджувальної ініціативи, продовжуючи збір підписів під зверненням про створення українського автономного округу (в Берегівському районі їх було зібрано більше 10 тис.) [2, с.224]. Політична допомога угорській меншині зі сторони політичних інститутів Угорщини в основному виражалася в обережній підтримці автономістських прагнень закарпатців (обласна автономія, угорський автономний округ, вільна економічна зона) [3, с.27].

Проголошення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність радикалізувало дезінтеграційні політичні течії в регіоні. 1 грудня 1991 р. 78 % виборців на Закарпатті на обласному референдумі сказали “так” самоврядній адміністративній території. Одночасно згідно з рішенням Берегівської районної Ради народних депутатів від 14 вересня 1991 р. на території району проводився місцевий референдум про утворення національно-адміністративної одиниці – Угорського автономного округу. Мотивація була наступна: із 85600 жителів району – 57100 осіб (66,9%) були угорцями. У підсумку 82 % виборців підтримали цю ініціативу [2, с.232; 3, с.27].

У зв'язку з цим до Президії ВР України було відправлено відповідне подання. У ньому також було висловлено пропозицію повернути Береговому стару назву Берегсаз. На той час на угорський лад перейменовували 25 населених пунктів, йшли розмови про перейменування Ужгорода в Унгвар, Виноградово в Севлюш [4, с.1].

Однак із досягненням Україною незалежності владним структурам вдалося забезпечити основні національно-культурні потреби угорців, а питання автономного округу наприкінці 1992 р. не отримало підтримки в обласній раді, сесія відхилила його як таке, що недостатньо підготовлене [2, с.230-233].

Знову загострилося угорське питання напередодні 1100-річчя святкування здобуття угорцями своєї Батьківщини в краї у середині 90-х рр. ХХ століття. На п'ятому засіданні українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин в м. Будапешті 28-29 березня 1995 р. було вирішено провести низку заходів із нагоди святкувань. Закарпатською облдержадміністрацією був створений оргкомітет для проведення ювілею, передбачено міжнародну конференцію та інші заходи. Серед 24 пунктів плану проведення в області заходів до угорського святкування значився пункт 10 “Подати на розгляд обласної художньої ради проект пам’ятного знаку, який планується встановити на Верецькому перевалі”^{*} [5, с.193].

У підсумку угорці розпочали будівництво на Верецькому перевалі восьмиметрової стели з емблемою угорського орла. За версією націонал-демократичних організацій, роботи велися під охороною озброєної кінноти на землі, проданій держадміністрацією Закарпатської області та адміністрацією Воловецького району (0,20 га). До того ж, угорці зірвали чавунну плиту з пам’ятної брили на могилах українських січовиків, а на брилі було викарбувано надпис “На пам’ять про завоювання Батьківщини 896 – 1996” і символ свого пам’ятника у вигляді угорського воїна – вершника [6, арк.86].

У 1995 р. в кількох населених пунктах Закарпаття також було відкрито пам’ятники на честь 1100-річчя завоювання угорцями Батьківщини. Найбільший з них – парк у с. Чома (Берегівський район) на місці давньоугорського могильника. Тут встановили символічні ворота з турулом,

^{*} До святкування 1000-ліття приходу угорців в Дунайську улоговину в 1896 р. тут був побудований пам’ятник, в 20-х рр. він був демонтований за вказівкою чехословацької влади, знову поставлений після включення Закарпаття до складу Угорщини в 1939 р. і демонтований самими угорцями під час відступу угорських військ у 1944 р.

через які древні угри проникли в Карпатський басейн (у 2000 р. в парку встановлена також скульптура угорського короля Іштвана Святого) [7].

У відповідь на ці події 16 червня 1996 р. міжпартійна організація – Українська народна рада Закарпаття звернулась до Президента, Голови Верховної Ради України та прем'єр-міністра України, де було рішуче засуджено плани спорудження пам'ятника на Верецькому перевалі. Конгрес українських націоналістів пропонував для розв'язання угорського питання власний варіант – назвати його пам'ятником “українсько-угорського примирення” [5, с.194].

У свою чергу Міністерство закордонних справ України визнавало, що угорці без погодження з місцевими органами влади самостійно розпочали підготовчі будівельні роботи, не затвердили у встановленому порядку проект пам'ятного знаку, а також без дозволу на його відкриття і пов'язаного з цим молебню запросили гостей з-за меж України [6, арк.94].

Ситуація уважно відслідковувалася і в сусідніх з Україною країнах, уряди яких виступили проти відкриття будь-яких пам'ятних знаків на честь відзначення 1100-річчя знайдення угорцями Батьківщини [6, арк.94].

Протести українських націонал-демократів проти будівництва угорського пам'ятника біля могил українських січовиків змусило українське МЗС почати обговорення пропозицій щодо будівництва пам'ятного знаку на честь дружби українського та угорського народів з нагоди 5-річчя Української державності та 1100-річчя віднайдення угорцями своєї Батьківщини. Але у відповідь на це українські організації заявили, що цей знак має бути на угорсько-українському кордоні, а у Воловецькому районі майже немає людей угорської національності.

Закарпатське об'єднання “Просвіти” надіслало в урядові структури лист з вимогою, щоб українська влада припинила будівництво так званого пам'ятника угорсько-української дружби на Верецькому перевалі, а кошти і матеріали, які залишилися спрямувала на спорудження пам'ятника жертвам угорсько-

фашистської агресії, які в березні 1939 р. захищали Українську державу [6, арк.87-88].

У результаті на нараді 1 серпня 1996 р. в Кабінеті Міністрів України під головуванням віце-прем'єр-міністра І.Кураса було прийнято рішення про припинення будівництва пам'ятного знаку на відзначення 1100-ліття заснування Угорщини, споруда на честь дружби українського й угорського народів мала бути побудована в районі державного кордону між двома країнами, а молебень мав бути проведений в римо-католицькому соборі м. Львова [6, арк.91].

Зі сторони обласної влади вже в січні 1997 р. знову підтримувалась ідея встановлення пам'ятного знаку, хоча і були змінені акценти: пам'ятний знак передбачалось встановити уже на автомобільному мості через річку Тису. Цікаво, що члени угорської частини Міжнародної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин 10-12 квітня 1997 р., перебуваючи на Закарпатті, не порушували питання про спорудження пам'ятника на Верецькому перевалі, але питання будівництва пам'ятника піднімалось у 1998, 2000-2001 рр. [5, с.195].

Помаранчева революція 2004 р. стала могутнім поштовхом для демократизації і європеїзації країни. Однак надії громадян на суттєві зміни в країні були поховані внаслідок протистояння і конфліктів у середовищі нової помаранчевої влади.

Постпомаранчева зневіра українського суспільства і зростання агресивних дій зі сторони сусідніх країн створили ґрунт для відродження автономістських та сепаратистських рухів у регіоні. У зв'язку з дестабілізацією суспільно-політичної ситуації в Україні активізувалися також вимоги угорських громадських та політичних організацій. У ході візиту в січні 2008 р. президентів України, Словаччини та Угорщини на Закарпаття знову постало питання відкриття на Верецькому перевалі монументу до 1100-річчя приходу угорців. Але тепер з ціллю заспокоєння української громадськості цей

монумент мав би відкриватися одночасно з пам'ятником розстріляним у березні 1939 р. карпатським січовикам [8, с.5].

Попри це з заявою-протестом проти спорудження угорського пам'ятника біля Верецького перевалу виступили представники обласних організацій Закарпаття – Народного Руху України, Української народної партії, Української республіканської партії “Собор”, Виборчого об'єднання “Свобода”, крайового товариства “Просвіта” [9, с.4]. Одночасно спорудження угорського монументу засудили фактично всі головні наукові інституції держави: Інститут національної пам'яті, Інститут етнонаціональних та політичних досліджень НАН України, Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України [10, с.6].

З протестом проти встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі до 1100-ліття віднайдення угорцями нової Батьківщини і з вимогою звести на горі пантеон слави Українським січовим стрільцям звернулися до урядовців депутати Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської облрад [11, с.3].

У свою чергу ряд депутатів Ужгородської міської ради (П.Федака, Т.Шляхта, А.Федорішко) закликали державні інститути дати політичну і правову оцінку сепаратистським елементам на Закарпатті, ініціювати демонтаж угорського монументу на Верецькому перевалі та орла Турула в Мукачівському замку, зняти чужоземні прапори з державних будівель, вимагати від Угорщини вибачення та виплат компенсацій за репресії проти українців, встановити пам'ятний знак на місці тюрми для українців у Вор'юлопоші в Угорщині і вимагати відкриття українських архівів періоду Карпатської України для українських дослідників [12, с.3]. Натомість лідер русинів о. Сидор вирішив зробити сепаратистами названих депутатів і подав на них до суду за розпалювання міжнаціональної ворожнечі [13, с.7].

8 липня 2008 р. президенти Угорщини й України спільно мали відкрити монумент взамін спорудження у Будапешті пам'ятника жертвам Голодомору. І тільки радикальна позиція ВО “Свобода”, яка напередодні заявила про свою

рішучість відстояти українські інтереси, зірвала відкриття. Але 21 липня 2008 р. без повідомлення місцевої влади монумент таки відкрили [14, с.8].

Участь у відкритті пам'ятника взяли надзвичайний і повноважний посол України в Угорській республіці Д.Ткач, надзвичайний і повноважний посол Угорської республіки в Україні Андраш Баршонь, депутат угорського парламенту Андраш Тот і представники національно-культурних товариств краю. У вступному слові А.Баршонь наголосив на тому, що встановленням цього пам'ятника українська сторона вкотре засвідчила позицію толерантного ставлення до потреб національних меншин, що проживають у країні [15].

21 липня 2008 р. на Верецькому перевалі, на місці, де у 1939 році були розстріляні карпатські січовики, також урочисто було відкрито пам'ятник оборонцям України. З цієї нагоди відбувся мітинг, пам'ятник освятили [16].

Підсумовуючи, зазначимо, що конфлікти й ускладнення зі встановленням угорського пам'ятника на Верецькому перевалі стали свідченням непослідовності української влади в питанні національних меншин і політики до держав-сусідів. Конфліктність навколо будівництва і встановлення пам'ятника не сприяли зміцненню дружніх стосунків між народами, а дозволили посилитися угорським радикалам-реваншистам. Перспективи подальших досліджень угорського фактору в процесі єднання країни і формування політичної нації полягають у комплексному аналізі потреб угорської національної меншини і вивченні діяльності угорських національних організацій на Закарпатті.

Література

1. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – 412 с.;
2. Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М.Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.222-236.;
3. Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні / М.Товт // Нова політика. – 1997. – №3. – С.24-28.;
4. Чи буде в Україні Унгварська область? // Молода Галичина. – Львів, 1991. –

17 грудня. – С.1.; 5. Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / Вегеш М.М., Зан М.П. // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.182-204.; 6. ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – 205 арк.; 7. Кобаль Й. Угорський монумент на Верецькому перевалі // <http://uzhhorod.net.ua/news/28192> (перегляд 29 липня 2008 р.); 8. Мартин В. Президентів підвели // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 26 січня. – С.5.; 9. Лазоришин І. Хмари над перевалом // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 27 квітня. – С.4.; 10. Литвин М. Чи ви, хлопці, спали, чи ви в карти грали, що ви Закарпаття мадярам продали... // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008. – 22 травня. – С.6.; 11. Верецький перевал – і біль, і гордість // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 12 червня. – С.3.; 12. Звернення депутатів Ужгородської міської ради П.Федака, Т. Шляхти, А.Федорішко // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008. – 26 червня. – С.3.; 13. Сепаратисти чи патріоти // Трибуна. – Ужгород, 2008. – 9 вересня. – С.7.; 14. Стецишин О. Сепаратизм підтримують у вищих ешелонах влади? // ВО “Свобода”. – 2008. – серпень. – С.8.; 15. <http://rionews.com.ua/sta-tja.php?id=12842> (перегляд 29 липня 2008 р.); 16. <http://www.zaxid.net/new-sua/2008/7/21/160700> (перегляд 29 липня 2008 р.).

Adamovych S.B. The Hungarian monumant on the Veretz mountain pass between a simbol of friendship and a mark of the Hungarian dominance in Transcarpathian area. The articles analyzes historical preconditions and circumstances under which the Hungarian monument on the Veretz mountain pass was erected. The author claims that incosistent policy of the Ukrainian government bodies as for the construction of the monument resulted in complication of international relationships in the area.

Key words: Hungarian autonomuos district, public organizations, the Hungarians, Carpathian Sich members, unity, independent Ukraine, national minority.